

TERDIK SZILVESZTER

MTA-SzAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

EGY CSODATÉVŐ KEGYKÉP SAJÁTOS ÖKUMENIZMUSA

A római Lukács-ikon példája

A Santa Maria Maggiore-bazilikát, amely Róma első, Szűz Mária tiszteletére emelt temploma, nem sokkal a Szent Szűz istenszülei címét teológiai megvédő ezezusi zsinat (431) után III. Sixtus pápa alapította és építtette. Nem csoda hát, ha itt helyezték el a Szentföldről származó, Jézus megtestesülésének misztériumához kapcsolódó ún. jászolereklyét, majd valamikor föltűnt itt egy ikon is, amelyet a hagyomány a Szent Lukács evangélista által festett Mária-portréval azonosított (1. kép). A bazilika ősi ikonját IX. Piusz pápa a 19. század közepén a Salus Populi Romani, vagyis a római nép üdvössége titulussal tisztelte meg. A korábbi évszázadokban inkább a húsvéti időszak Mária-antifónájának kezdőszavaival: Regina coeli, vagyis az Ég királynéja címmel illették, hiszen a közismert Mária-ének keletkezésének történetét is ehhez a képhez kapcsolta a római hagyomány. A bazilika alapítási legendájára utalva, miszerint augusztus 5-én hó hullott az Örök Városban, kijelölendő a templom pontos helyét, a képet Havas (archaikusabb formában: Havi) Boldogasszonynak nevezik, magyar vidéken ezen túl még Csudálatos Anyaként is emlegették a barokk idején.

Az ikont ma a bazilika egyik pompás, 17. századi oldalkápolnájában az oltár fölé helyezve őrzik. A katolikus sajtót követők számára jól ismert, hogy Ferenc pápa minden külföldi útja előtt felkeresi ezt a kápolnát, az ikon előtt imádkozva az Istenszüelő közbenjárását kéri útja sikeréért, majd ugyanitt ad hálát, miután hazatért. Az utóbbi évek világfűjúsági találkozói is fontos szerepet kapott az ikon másolata, a körmeneteken hordozzák, a szentmiséken az oltár közelében helyezik el. Talán éppen a Szentatyá kiemelt figyelmének köszönhető, hogy tavaly fejezték be az ősi ikon szakszerű restaurálását, amely nem csupán láthatóvá tette az évszázadok alatt elhomályosult, élénk színeit, hanem a kép keletkezési idejének



1. kép

pontosítására is lehetőséget adott: úgy tűnik, hogy a jelenlegi kép a 11. században készült. Persze ez nem jelenti azt, hogy a bazilikában már korábban ne tiszteltek volna egy ősi ikont. Feltehetően ez a kép is egy jóval korábbi ikon másolata. A jelenlegi képmás legsajátosabb eleme, Szűz Mária kéztartása ugyanis olyan motívum, amelyet leginkább a 7. századra datált emlékek között ismerünk: a sinai Szent



2. kép

Katalin-monostorban maradt fenn egy töredékes, de nagyon hasonló Istenszüelő-ikon, jóval közelebbi párhuzam azonban Rómában is van, méghozzá a Forum Romanum bizánciak által alapított Santa Maria Antiqua-templomban, ahol az egyik, 7. század közepére datált, egész alakos, ma már erősen töredékes Szűz Mária-freskón ugyanez a kéztartás tűnik fel (2. kép).

A római ikon középkori másolatait nem ismerjük. Ennek oka, hogy a pápák szigorúan tiltották, hogy másolat készüljön róla. A 16. század második felében csupán a jezsuitáknak sikerült elérniük, misszionáriusaik kérésére hivatkozva, hogy pápai engedéllyel a eredeti ikont az anyaházukba szállítva egy másolatot készíthessenek. A másolat másolására már nem vonatkozott a pápai tilalom, így hamarosan megjelentek a további kópiák a rend európai és Európán kívüli rendházaiban. Ajándékoztak példányokat a katolikus uralkodóknak, akik más szerzetesrendekhez is eljuttatták azokat. Hamarosan ezeket a másolatokat is nagy tisztelet övezte, önálló kegyhelyek születtek körülöttük. A sokszorosító grafikai eljárásokkal metszetek is készültek a képről, amelyek nagymértékben segítették a kultusz elterjedését.

Ezeknek a másolatoknak köszönhető, hogy a római ikon az ortodox és görögkatolikus Mária-tiszteletre is inspirálólag hatott, különböző műfajokban megjelenő replikáival a 17. századtól kezdve találkozunk. A Lengyel Király-



3. kép

ságban élő bizánci szertartású közösségekből ismerjük az első emlékeket. A lublini vajdaság Pielgrzymka nevű településén az 1870 és 1872 között épült, Szent Mihály tiszteletére szentelt egykori görögkatolikus (1960 óta ortodox) fatemplomban az előkészületi oltárt díszíti pompás, faragott keretben a római ikon egyik má-



4. kép

solata, amelyet még 1649-ben Ioan Hyrowskyj festett (3. kép). Hogy pontosan melyik lengyel-földi változatot tekintette a mester előképnek, egyelőre nem ismert.

A római ikon legfontosabb másolata a krakói domonkosok templomának egyik kápolnájában kapott önálló elhelyezést 1668-ban, ahol a mai napig nagy tiszteletben áll. Az ikon fémborítása, koronái Jan Masieskinek a 18. század második feléből származó metszeten is látszanak (4. és 5. kép). Ugyancsak lengyel területen, a Kijevhez közeli Berdyczów városában az 1630-ban alapított sarutlan kármelita kolostor római ikonmásolata kegyképpé vált,



6. kép



amelyet a görögkatolikusok, de az ortodoxok is nagy tiszteletben tartottak. A kegykép számára 1756-ban XIV. Benedek római pápa küldött díszes koronákat. Feltehetően ez a



7. kép

kitüntetett esemény inspirálta a mestereket, hogy a sokszorosított grafika különböző műfajaiban, nagyon változatos, gyakran bonyolult metaforákkal, írott és képi allegóriákkal kísért kompozíciókkal kiegészítve örökölték meg az ikont. Teodor Rakowiecky festő, aki 1765 és 1780 között ebben a kolostorban is dolgozott, egész sorozatot szentelt a képnek. Egyik allegóriákkal kísért, 1776-ban készült metszete (6. kép) alapján festették meg azt az olajképet is, amelyen nem latin, hanem egyházi szláv feliratokkal kísérték az ábrázolást, ami vagy

görögkatolikus, vagy ortodox megrendelőre utal (a kijevi Szépművészeti Múzeum gyűjteményében, 7. kép). Számunkra is figyelemre méltó, hogy a Sáros vármegyei Sósfüred görögkatolikus templomának ikonosztázán minden bizonnyal a berdyczówi ikon valamelyik grafikai változata inspirálta az ismeretlen festőt az Istenszülő-alakép alkotása során, amiről a képen látható koronaábrázolások egyértelműen tanúszkodnak. Ez az ikonosztáz még a fatemplom számára készült, amelyet a két háború között ugyan lebontottak, de berendezését átmentették az új épületbe (8. kép). A berdyczówi kármelita templomot azonban a szovjet időkben, 1929-ben múzeummalakították, a kegykép 1941-ben eltűnt. Az újjáéledő kegyhelynek II. János Pál pápa ajánlódokozott egy újabb másolatot, már a politikai



8. kép

változások után. Talán éppen ennek a Kijevhez közel található kegyképnek köszönhető, hogy a római ikon fametszetváltozata megjelenik a kijevi barlangmonostor nyomdájában 1740-ben kiadott, a Munkácsi Egyházmegyében is sokak által forgatott, ortodox Imádságos könyv illusztrációi között (9. kép).



9. kép



10. kép

A berdyczói kegykép filiációjának tekinthető a szintén ukrán területen található podóliai város, Bar kegyképe is. A település a 16. század elején Bona Sforza lengyel királyné javaslatára a dél-itáliai Bariórl kapta a nevét. Ma az Istenszülő elszenderülése ortodox székesegyházban tisztelik azt a kegyképet, amely az 1930-as évekig a helyi Istenszülő oltalma monostorban volt (10. kép). A feltehetően 18. századi kegyképmásolat kármelita eredetere utal, hogy a Szent Szűz kezében Jézus és Mária nevével díszített skapuláré is feltűnik. A kegyképet egykor őrző monostort először női szerzetesek lakták, majd a 17. és 18. században a kármeliták és a domonkosok alapították újra. A terület Lengyelország második felosztása



12. kép

A római ikon a balkáni ortodoxokat is megérintette. Erről tanúskodik az áthoszi Xenophontosz-monostorban őrzött, 18. század végéről származó fém nyomódúc, amely a kép kultuszának terjesztését szolgálhatta, bár nyomtatott változatát eddig nem ismerjük (11. kép). A hazai ortodox közösségek közül a szerbeknél mutatható ki a római ikon hatása. Ennek egyik szép példája Teodor Kracsun festő (1732–1787) műve, a szerémségi Neszt ortodox templomának Istenszülő-alapképe (1772–1775), amelyen egész alakossá kiegészítve ugyan, de jól felismerhető a római ikon kompozíciója (12. kép).



13. kép

Első ránézésre nem gondolnánk, de bizony ebbe a vonulatba illeszkedik a hajdúdorogi ikonosztázion Istenszülő-alapképe is (13. kép, Bakos Zoltán felvétele). A bajai születésű Hittner Mátyás festő 1812 tavaszára lett kész művével. Kompozíciója sok szempontból távol áll az előző században – minden bizonnyal általa is ismert hazai ortodox ikonosztázokon



14. kép

– ukrán hatásra elterjedt egész alakos Isten-szülő-ábrázolásoktól, a Szűz kecses alakjának megformálásakor nyugati előképekből indult ki. Hittner festményén Szűz Mária szokatlannak tűnő kéztartása – jobbjával fogja át bal kézfejét – azonban egy olyan motívum (14. kép), amely közvetlen kapcsolatot mutat a Santa Maria Maggiore-bazilika Szent Lukácsnak tulajdonított ikonjával. A festő talán éppen ezzel a gesztussal kívánt kapcsolatot teremteni saját műve és az egyik, általa nyilván metszetekről, másolatokról ismert „ős” Mária-kép között. A helyzetet bonyolítja, hogy a 19. század elején a római ikont megjelenítő metszeteken más kegyképre utaló azonosító felirat is feltűnhetett. A Magyar Nemzeti Múzeumot alapító gróf Széchényi Ferenc szentképalbumában maradt fenn például az a kis színezett rézmetszet, amelyen a római Lukács-



16. kép



ikon alatt a következő felirat olvasható: A' Pócsi boldogságos Szűz (15. kép). Ez az ismeretlen metsző az egyszerű megoldást választotta: valószínűleg nem járt Máriapócsra, talán Bécsben sem, hanem egy, az ottani ikonokhoz hasonlóknak vélt kompozíciót alkalmazott, s ahhoz biggyesztett magyarázó feliratot. Igaz, a pócsi ikonból akkor sem láthatott volna sokat, ha a helyszínen jár, mivel a borítások, fogadalmi ajándékok szinte teljesen eltakarták a festményt. Ennek fényében azt sem zárhatjuk ki, hogy Hittner akár áttételesen még a pócsi ikonra is gondolhatott, amikor a dorogi alapképet komponálta, már ha ismerte azt vagy az ahhoz hasonló metszeteket.

Hazai görögkatolikus templomaink közül csupán egyet ismerek, ahol az ikonosztáz alapképeként jelenik meg a római ikon: Irota 19. század közepén készült együtteséről van szó, amelyet az Eperjesi Egyházmegye hivatalos

festője, Bogyán József alkotott (16. kép, Bakos Zoltán felvétele). Az előbb ismertetett metszet alapján ebben az esetben sem lehetünk biztosak abban, hogy a festő mire gondolt, amikor az alapképet festette: vajon a pócsi kegykép vagy tényleg a római öskép lebegett lelki szemei előtt?

Az utóbbi fél évezredben az egész – legalábbis az ikonokat tisztelő – keresztény világban ismertté vált a római bazilika Szent Lukácsnak tulajdonított ikonja. Hatása alól egyházunk sem maradhatott ki, ismerői a pócsi ikon előképeit keresve tudatosan hivatkoztak is rá korábban – joggal, hiszen a pócsi kép is az ún. Lukács-ikonok egyik típusát követi –, aminek (minden bizonnyal öntudatlanul) még vizuális nyomatókat is adott egy 19. századi ismeretlen metsző (15. kép).

Ma a Szűz a legfelsőbb Lényt szüli,
és a föld a Befogadhatatlannak istállót ajánl fel,
az angyalok a pásztorokkal
dicsőítő éneket zengenek,
a keleti bölcsek pedig
a csillagtól vezéreltetve közelednek;
mert érettünk született a kised csecsemő,
az örökkévaló Isten.

